

OTOČNICI (IZOLARI)
– SVJEDOČANSTVA
O EUROPSKOM I
MEDITERANSKOM
IDENTITETU HRVATSKE

ISOLARII – TESTIMONIES
OF EUROPEAN AND
MEDITERRANEAN IDENTITY
OF CROATIA

Milorad Pavić

Odjel za povijest / Department of History
Sveučilište u Zadru / University of Zadar
Ruđera Boškovića 5
HR - 23000 Zadar
mpavic@unizd.hr
UDK / UDC:
656.61(262.3)(091)

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper
Primljeno / Received: 25. 11. 2012.

ABSTRACT

O hrvatskoj pripadnosti Europi i njezinom bogatom kulturnom naslijeđu svjedoče brojni izvori. Među njima su značajno mjesto našli otočnici (izolari). Iz svojevrsnog homagija veličini i slavi Mletačke republike u prvoj polovici 15. stoljeća, razvili su se u znanstveno-literarni žanr koji riječju i ilustracijom široj čitalačkoj publici predočavaju različite, tada aktualne, geografske prostore. U početku su otočnici doslovce robovali etimološkom značenju naziva žanra opisujući isključivo otočni prostor. Postupno se njihovo zanimanje širi i na ostala, u plovbenom smislu, važnija priobalna područja, čime se ona dodatno aktualiziraju. Postojanje ovog žanra obilježeno je neprestanim razvojem i usavršavanjem gotovo u trostoljetnom kontinuitetu. Bordone, Porcacchi, Camocio, Rosaccio i Coronelli samo su neki od brojnih autora u čijim je djelima Hrvatska sa svojim prozorom u svijet dobila prepoznatljivo mjesto.

Ključne riječi: izolari (otočnici), Hrvatska, Istočni Jadran, rani novi vijek, mediteranski identitet

ABSTRACT

Numerous sources testify to Croatian affiliation to Europe and its rich cultural heritage. Isolarii (island books) make an important part of these sources. From a kind of homage to grandeur and glory of the Venetian Republic in the first half of the 15th century they developed into a scientific-literary genre which depicted in word and illustration various geographical regions relevant at the time to a wide reading audience. At the beginning isolarii adhered strictly to etymological meaning of the title of the genre describing exclusively insular regions. Their interest gradually spread to other coastal regions important in sailing terms which emphasized their relevance. Existence of this genre is characterized by constant development and improvement in almost three centuries of continuity. Bordone, Porcacchi, Camocio, Rosaccio, Coronelli were only some of authors in whose works Croatia got its recognizable place with its window to the world.

Keywords: depictions of islands, Croatia, Eastern Adriatic, Early Modern Period, Mediterranean identity

Jadransko more, duboko uvučeno u europsko kopno, zahvaljujući svom položaju u prošlosti je odigralo vrlo važnu ulogu u povezivanju zemalja središnje Europe s njezinim krajnjim jugom i jugo-istokom, te istočnim Sredozemljem. Među brojnim izvorima koji svjedoče o pripadnosti Hrvatske europskom kulturno-povijesnom biću istaknuto mjesto zauzimaju otočnici. Termin "otočnik" relativno novijeg datuma, zamijenio je prijašnji naziv "izolar".¹ U literaturi ih se precizira kao manje atlase koji na svakom listu u krupnijem mjerilu prikazuju primorske regije, važnije luke ili otoke.² Riječ je dakle o znanstveno-književnom žanru koji riječju i slikom predočava otoke ili njihove dijelove u okviru opisa šireg geografskog područja. Zbog tih značajki otočnici su postali predmetom istraživanja različitih znanstvenih disciplina.

*

Dva se događaja posebno ističu u svezi s nastankom i razvojem ovog žanra. Mletački je Senat početkom 15. st, u vrijeme mletačke trgovačke i vojne prevlasti na Mediteranu, naložio Cristoforu Buondelmontiju da izradi djelo koje bi prikazalo brojne posjede *Serenissime* na području jadransko-jonsko-egejskog arhipelaga. Buondelmontijevo je djelo objelodanjeno 1420. godine u Veneciji, pod naslovom *Insullae Archipelagi*. Naslov djela označio je pojavu novog žanra i odredio njegov sadržaj, a Venecija će kroz naredna tri stoljeća zadržati primat u izradi ovakve vrste djela. Slijedeći važan događaj povezuje se sa 1485. godinom, kada je Bartolomeo dalli sonetti u izradu izolara uveo tehniku tiska koja je otada neizbježna u njihovoj produkciji. Ovaj mletački kartograf i pomorac se u sadržaju svog *Isolarija* striktno držao etimološkog značenja naslova. Na ukupno 49 tabli prikazani su isključivo otoci jonsko-egejskog arhipelaga.³ Ispred svakog od prikaza otoka autor je dometnuo prateći tekst tabli pisan u formi soneta, po čemu je autor i dobio nadimak.

Prvi otočnik kojim je ostvaren značajniji doprinos u prikazivanju jadranskih otoka bez sumnje je *Isolario nel qual si ragiona di tutte l'Isole del mondo* iz 1528, mletačkog autora Benedetta Bordonea. Ovaj geografski priručnik, svakako jedan od najpoznatijih izolara uopće, u kratko je vrijeme

Adriatic Sea, deeply recessed into the European mainland, owing to its position played an important role in connecting countries of the central Europe with its southern periphery and south-east and eastern Mediterranean in past. Isolarii have a prominent position among the numerous sources testifying about the affiliation of Croatia to the European cultural and historical milieu. The Croatian term „otočnik“ is relatively new and it replaced the earlier term „izolar“ (isolario).¹ In literature they are defined as small atlases which represent coastal regions, more important ports or islands.² This is scientific-literary genre which depicts islands and their parts in word and image within a description of a wider geographical area. Because of such characteristics isolarii became a subject of research of various scientific disciplines.

*

Two events are particularly interesting regarding creation and development of this genre. Venetian Senate ordered Cristoforo Buondelmonti to make a work which would represent numerous estates of *Serenissima* in the region of Adriatic-Ionian-Aegean archipelago at the beginning of the 15th century, in the period of Venetian merchant and military dominance in the Mediterranean. Buondelmonti's work was published in 1420 in Venice under the title *Insullae Archipelagi*. Title of the work marked the appearance of a new genre and determined its contents, and Venice will retain dominance in making this kind of work in the following three centuries. Next important event is related with the year 1485 when Bartolomeo dalli Sonetti introduced printing technique in production of isolarii which became unavoidable in their production. This Venetian cartographer and sailor adhered strictly to etymological meaning of the title in the contents of his *Isolario*. On the total of 49 tables only islands of the Ionian-Aegean archipelago were depicted.³ In front of each of depictions of islands the author added accompanying text written in the sonnet form, wherefrom his nickname.

The first isolario which represented a more important contribution in depicting the Adriatic islands was doubtlessly *Isolario nel qual si ragiona di tutte l'Isole del mondo* from 1528, by the Venetian author Benedetto Bordone. This geographic manu-

1 Otočnici (izolari) doslovce knjige s opisima otoka; lat. *insularum descriptio*, tal. [*l'*] *isolario*, fra. [*l'*] *insulaire – livre des îles*, eng. *the island book*.

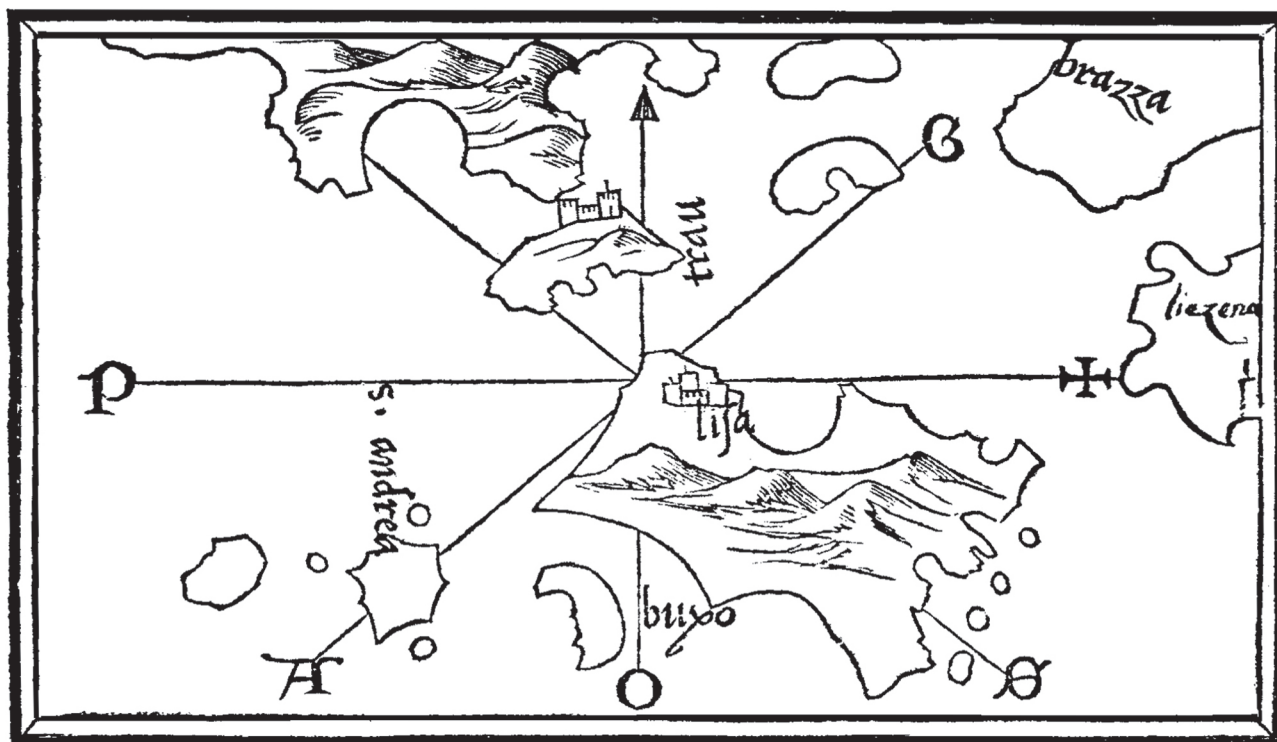
2 M. MARKOVIĆ, 1993, 118.

3 M. MARKOVIĆ, 1993, 119.

1 Isolarii, literally books with island descriptions; lat. *insularum descriptio*, ital. [*l'*] *isolario*, fra. [*l'*] *insulaire – livre des îles*, eng. *the island book*.

2 M. MARKOVIĆ, 1993, 118.

3 M. MARKOVIĆ, 1993, 119.

SL. I. Otoci srednje Dalmacije (Bordone, 1647.)

FIG. I. Islands of central Dalmatia (Bordone, 1647)

doživio velik broj različitih izdanja.⁴ U svom opisu ograničen je isključivo na svjetske otoke. Na ukupno 109 tabli u *Isolariju*,⁵ svoje mjesto našlo je i pet tabli s prikazima hrvatskih otoka, poimenično označeno ukupno njih 15: Krk (*Uegia*), Cres (*Cherso*), Rab (*Arbe*), Pag (*Pago*), Lošinj (*Oscero*), Unije (*Nia*), Trogir (*Trau*), Vis (*Lisa*), Biševo (*Buso*), Svetac (*S. Andrea*), Brač (*Brazza*), Hvar (*Liezena*), Korčula (*Curzola*), Lastovo (*Lagusta*) i Mljet (*Meleda*). Uz ove otoke prikazani su i brojni drugi koji se mogu prepoznati jedino prema položaju u odnosu na imenovane otoke, a nikako ne po svojim konturama. Obalna crta otoka, kao i prikazanog

al and definitely one of the most famous isolarii in general, saw a great number of editions in a very short period.⁴ It is limited exclusively to world islands in its description. On the total of 109 tables in *Isolario*,⁵ there are five tables with depictions of the Croatian islands, 15 of them were mentioned by name: Krk (*Uegia*), Cres (*Cherso*), Rab (*Arbe*), Pag (*Pago*), Lošinj (*Oscero*), Unije (*Nia*), Trogir (*Trau*), Vis (*Lisa*), Biševo (*Buso*), Svetac (*S. Andrea*), Brač (*Brazza*), Hvar (*Liezena*), Korčula (*Curzola*), Lastovo (*Lagusta*) and Mljet (*Meleda*). Many other islands were also depicted which can be recognized only on the basis of the position in relation to the

4 Pun naziv Bordoneova djela glasi: *Isolario di Benedetto Bordone nel qual si ragiona di tutte l'isole del mondo con il lor nomi antichi & moderni, historie, faole, & modi del loro viuere, & in qual parte del mare stanno, & in qual parallelo & clima giacciono*, Nicolò d'Aristotile detto Zoppino, Venezia, 1528. U manje od 40 godina nakon prvotiska, *Isolario* je doživio brojna izdanja, sva na talijanskom: 1528; 1532; 1534. - dva izdanja; 1547. - dva izdanja; 1560; 1562. i 1566. Nakon ovog posljednjeg trebalo je proći više od pedeset godina do pojave sljedećeg izdanja (1617.), ovog puta na njemačkom jeziku.

5 Broj tabli u *Isolariju* varira ovisno o njihovoj brojnosti u uvodu izdanja, dok je u glavnom dijelu 107 drvoreznih tabli. Usp. izdanja B. BORDONE, 1547a; B. BORDONE, 1547b.

4 Full title of Bordone's work is: *Isolario di Benedetto Bordone nel qual si ragiona di tutte l'isole del mondo con il lor nomi antichi & moderni, historie, faole, & modi del loro viuere, & in qual parte del mare stanno, & in qual parallelo & clima giacciono*, Nicolò d'Aristotile detto Zoppino, Venezia, 1528. In less than 40 years after the first print, *Isolario* was printed in numerous editions, all in Italian: 1528; 1532; 1534 – two editions; 1547 – two editions; 1560; 1562 and 1566. More than fifty years had to pass from this last edition to printing a new one (1617), this time in German.

5 Number of tables in *Isolario* varies depending on their number in the introduction of the edition, while 107 woodcut tables were in the main part. Cf. editions B. BORDONE, 1547a; B. BORDONE, 1547b.

kopna, izvučena je u neprekinutom slijedu konkavnih i konveksnih lukova nastojeći time istaknuti obalna ispupčenja te brojne zaljeve i uvale. Premda gruba i nezgrapna, tehnika drvoreza je u potpunosti zadovoljavala potrebe tadašnjih kartografa. Naime, uslijed nedovoljnog poznavanja obalne crte otoka i kopna, nije bilo potrebe za finim i istančanim potezima kakvi su se mogli ostvariti tehnikom bakroreza.

Bez obzira na to što je Bordoneovim djelom načinjen znatan napredak u kartografskom prikazivanju, naglasak opisa ipak je na tekstu *Isolarija*, barem kada je riječ o hrvatskim otocima. U odnosu na ostale, u *Isolariju* prikazane europske i svjetske otoke, hrvatski su otoci uglavnom znatno manji, te naznačeni osim po obliku još i nesonimima. Tekst *Isolarija* pruža daleko više informacija. Za većinu navedenih otoka donose se, osim humanističkih opservacija vezanih za bližu i dalju prošlost, brojne druge obavijesti praktičnog sadržaja: o geografskim relacijama, gospodarskim resursima otoka, stanovništvu i njegovim značajkama i drugo. Veličina otoka najčešće se iskazivala kroz dužinu njegovog oplovljenja, što je dovodilo do krive percepcije o stvarnoj veličini hrvatskih otoka. Osim podataka o veličini otoka, Bordone nastoji dodatno definirati položaj svakog od njih pridjeljujući mu klimatu i paralelu na kojoj se nalazi, određujući na taj način dužinu najdužeg dana.

Kriterij po kojem je Bordone uvrstio hrvatske otoke u svoj *Isolario* najvjerojatnije je ovisio o raspoloživosti tabli. Međutim, u tekstu Bordone navodi 13 hrvatskih otoka ispuštajući neke od prije spomenutih kartografiranih otoka (Biševo, Svetac), ali navodeći Palagružu. Istovremeno na potezu od Cresa do otoka Trogira ne navodi nijedan otok. Bordone je dao do znanja da su mu poznati brojni drugi otoci, ali ih ne spominje budući da su, kako sam kaže, beznačajni.⁶ Očito je, kada je tekstualni opis u pitanju, da mu je glavni kriterij bilo značenje otoka neovisno o njegovoj veličini. Otok Trogir autor vidi kao dosta malen, ali zato s istoimenim gradom i vlastitom biskupijom. S druge strane, otok Palagružu spominje tek pri opisu otoka Tremita, gdje navodi da je od njih Hvar na sjeveru udaljen 130 milja dok je Palagruža 50 milja u pravcu sjeveroistoka. Naznačujući

designated islands, and definitely not on the basis of their contours. Coastal line of the island, as well as of the depicted mainland was drawn in a continuous sequence of concave and convex arches in an attempt to emphasize coastal protrusions and numerous gulfs and coves. Technique of woodcut, though rough and inconvenient fully satisfied needs of the cartographers at the time. Namely as their understanding of the coastal line of the islands and mainland was poor, fine and delicate movements (as in copperplate engraving) were not necessary.

Notwithstanding considerable improvement in cartographic depictions which was achieved with Bordone's work, accent of the description is on the text of *Isolario*, at least in case of the Croatian islands. In relation to other European and world islands depicted in *Isolario*, Croatian islands were considerably smaller, and they were designated by nesonyms in addition to form. Text of *Isolario* provides far more information. For most mentioned islands there are numerous other practical information in addition to humanistic observations related to close and distant past: about geographical relations, economic resources of the island, population and its characteristics etc. Size of the island was usually expressed through the length of its circumnavigation which led to wrong perception about the actual size of the Croatian islands. Except information about the size of the island, Bordone attempted to additionally define position of each of them assigning to it a climate and parallel on which it is situated, determining in that way the length of the longest day.

Criterion on which Bordone included Croatian islands in his *Isolario* most probably depended on availability of the tables. However in the text Bordone mentions 13 Croatian islands omitting some of the previously mentioned islands (Biševo, Svetac) that have been cartographed, but mentioning Palagruža. He does not mention any islands on the segment from Cres to the island of Trogir. Bordone states that he knew about many other islands, but he does not mention them as they are, in his words, irrelevant.⁶ It is evident that his main criterion, concerning the textual descriptions, was importance of the island regardless of its size. The author interprets the island of Trogir as very small, but with a homonymous city and its own diocese. On the other hand, the island

6 *Da Cherso uerso Sirocco, per spatio di miglia cento quaranta, ritrouasi l'Isola detta Tragurio, da Moderni Trau, benche in questa distantia di mare, ui sono molte Isole, & scogli, ma di niuno frutto. Et di loro alcuna cosa fauellare, non mi astringe [...].* B. BORDONE, 1547b, 32.

6 *Da Cherso uerso Sirocco, per spatio di miglia cento quaranta, ritrouasi l'Isola detta Tragurio, da Moderni Trau, benche in questa distantia di mare, ui sono molte Isole, & scogli, ma di niuno frutto. Et di loro alcuna cosa fauellare, non mi astringe [...].* B. BORDONE, 1547b, 32.

udaljenost i smjer plovidbe te položaj ovih otoka, autor je nesumnjivo imao namjeru ukazati na jedan od najvažnijih transverzalnih ruta između dviju jadranskih obala.⁷

Pri usporedbi prikaza na tabli i teksta *Isolarija* primjetna je neujednačenost nazivlja otoka. U *Isolariju* tako nalazimo dublete poput *Braccia* i *Brazza* za otok Brač, *Curciola* i *Curzola* za Korčulu, *Augusta* i *Lagusta* za Lastovo te *Melena* i *Meleda* za otok Mljet. Nužno je napomenuti da je ova pojava prisutna kod svih izolara koji uz table imaju zaseban tekst, a ovisila je o više čimbenika. Pri produkciji takvih djela, sudjelovao je čitav tim ljudi različitih specijalizacija, od geografa, povjesničara, matematičara, autora teksta do crtača, gravera i dr. Međutim, zbog različite prirode posla, pri izradi kartografskog materijala i teksta najčešće su radili odvojeno. Moguće su bile i pogreške nastale uslijed zrcalnog urezivanja nazivlja u table. Ponekad bi pojedini autor teksta jednostavno posegnuo za tuđim tablama, na kojima nazivlje nije pratilo njegov tekst. Na koncu, kartografski dio imao je svoj vlastiti pravac razvoja koji u ovoj vrsti djela nije nikada u potpunosti srastao s tekstualnim djelom.

Povećan broj izdanja Bordoneova djela, osim zanimanju publike zbog ostvarenog napretka i novina, treba pripisati nedostatku sličnih djela u idućih 40-ak godina. Na klasične otočnike poput Bordoneovog još jednom je ukazao mletački pisac, povjesničar, geograf i izdavač Tommaso Porcacchi, svojim djelom *Isole piu famose del mondo*, 1572. godine u Veneciji. Opisujući najpoznatije europske i svjetske otoke ovo je djelo u vrlo kratkom vremenu doživjelo više izdanja, unijevši malo

of Palagruža is mentioned only when describing the Tremiti Islands where he mentions that distance from Hvar (in the north) to Tremiti is 130 miles while Palagruža is 50 miles in north-easterly direction. The author undoubtedly had the intention to indicate one of the most important transversal routes between the two Adriatic coasts by denoting the distance, direction of sailing and position of these islands.⁷

If we compare the depictions on the table and text in *Isolario* we can notice inconsistency in the island names. In *Isolario* we find doublets such as *Braccia* and *Brazza* for the island of Brač, *Curciola* and *Curzola* for the island of Korčula, *Augusta* and *Lagusta* for Lastovo and *Melena* and *Meleda* for the island of Mljet. It is worth mentioning that this phenomenon is present in all isolarii which have separate text with tables and it depended on several factors. An entire team of various specialists participated in production of such works, from geographers, historians, mathematicians, text authors to drawers, engravers etc. However due to different nature of their assignments they usually worked separately in production of cartographic material and text. Mistakes were possible due to mirror engraving of the names in the tables. Sometimes a certain author of the text would simply take someone else's maps on which names did not correspond to his text. Finally cartographic section had its own direction of development which was never fully integrated with the textual part in this kind of work.

Great number of editions of Bordone's works should be ascribed to the lack of similar works in the following forty years as well as to increased interest of the public because of achieved progress and

7 Navedeni trajekt bio je dosta atraktivan pri organizaciji plovidbe prema lukama talijanskih pokrajina Abruzzo i Marche bilo da se plovi iz Splita ili Dubrovnika. Udaljenost Dubrovnik - Pescara prema suvremenom daljinaru iznosi 175 nautičkih milja (218 malih tal. milja). S obzirom da je Palagruža gotovo na pola puta na toj relaciji (84 M), put je nužno vodio u pravcu Palagruže, dijelom zbog sigurnosti plovidbe, ali i terestričke navigacije, s obzirom da se radilo o približno dva dana plovidbe. Za plovidbu u pravcu Manfredonije i južne Apulije spomenuti trajekt bio je dosta uobičajen, a izvan glavne (ljetne) plovidbene sezone gotovo neizbježan. Premda je udaljenost Dubrovnik Bari 108 M (135 malih tal. milja), a Dubrovnik - Manfredonia 118 M (147), plovidba preko Palagruže bila je neizmerno sigurnija jer se po potrebi moglo poslužiti lukama Mljeta i Lastova (naročito kad su dubrovačke lađe i lađe njihovih trgovačkih partnera u pitanju). Od Palagruže bi se nastojalo izbiti na Tremite (39 M) ako bi se potom plovilo prema sjeverozapadu ili na Vieste (31 M), ukoliko bi plovidba bila upućena prema jugu, odnosno jugoistoku. Za većinu navedenih udaljenosti usp.: *Daljinar ... 1977*, 23-25. M. PAVIĆ, 2006, 180.

7 Mentioned ferry was quite attractive in organization of sailing towards the ports of the Italian provinces Abruzzo and Marche sailing either from Split or Dubrovnik. Distance Dubrovnik - Pescara is 175 nautical miles (218 Italian miles) according to a modern distance-table. Since Palagruža is half way on this relation (84 M), the route necessarily led towards Palagruža partly because of safe sailing, and also terrestrial navigation, as there were two days of sailing. Mentioned ferry was quite common for sailing towards Manfredonia and southern Apulia, and out of main (summer) sailing season almost inevitable. Although the distance between Dubrovnik and Bari is 108 M (135 Italian miles), and Dubrovnik - Manfredonia 118 M (147), sailing over Palagruža was far safer as ports of Mljet and Lastovo could be used if needed (particularly when the Ragusan ships and ships of their merchant partners were in question). The plan was to reach the Tremiti Islands from Palagruža (39 M) if one would sail to northwest or to Vieste (31 M) if sailing was directed towards south i.e. south-east. For most mentioned distances cf.: *Daljinar ... 1977*, 23-25.; M. PAVIĆ, 2006, 180.

svježine u odnosu na dotadašnji Bordoneov *Isolario*. Osim novih spoznaja naznačenih u tekstu, tomu su pridonijeli i kartografski prikazi otoka, ovoga puta u bakrorezu. Uz brojne otoke, ovdje se donose prikazi i opisi po autorovom mišljenju nekih važnijih poluotoka na Sredozemlju i to za Peloponez i Konstantinopol. Za hrvatski Jadran ovaj otočnik ipak nije značajan poput Bordoneovog *Isolarija* iz razloga što ne donosi opise hrvatskih otoka. Ipak, u neka od posmrtnih izdanja Porcacchijeva otočnika izdavač je dodao poglavlje o Istri zajedno s kartom ove pokrajine.⁸ Veći dio dodanog poglavlja posvećen je najvažnijim događanjima u povijesti Istre, od najranijih vremena vezanih za plovidbu argonauta ovim prostorima, preko provala Slavena do zbivanja u 16. stoljeću. Moglo bi se reći da je historijski dio opisa doista i najuspjeliji. Geografski opis Istre je štur i ograničen samo na temeljne obavijesti. Naselja, luke i otoci nižu se geografskim slijedom od rijeka Rižane do Raše, koje se smatraju granicama pokrajine. I u unutrašnjosti Istre na sličan se način nižu geografski objekti, a izložene informacije uglavnom se tiču historijskih opservacija vezanih za dotični kraj. Na kartografskom prikazu Istre pre naglašene su uvale i doline rijeka čime je obalna crta prikazana prilično neuvjerljivom. Naselja su predstavljena malim vedutama vjerojatno radi težnje da budu prikazana u što većem broju, a da ne narušavaju preglednost karte. Unatoč tome što je autor uspio u svome nastojanju, o Istri toga doba bilo je daleko kvalitetnijih prikaza.

U međuvremenu razvoj otočnika većom se silinom kretao u drugom pravcu. Kada je Jadran u pitanju, autore ne zanimaju isključivo važniji otoci već svoju pažnju usmjeravaju na značajnije dijelove Jadrana. Svojim opisima ne libe se ni začu u njihovo zaleđe, ako bi to moglo pobuditi zanimanje. Intermeco u dotadašnjem razvoju otočnika kao da je bio potreban da bi na zasadama stare došlo do postizanja nove kvalitete. To postaje očito već od početka 70-ih, pa do konca 16. stoljeća kada sa svojim otočnicima na svjetlo dana izlazi čitava plejada autora ovog žanra. Prvi od njih je Mlečanin Giovanni Francesco Camocio sa svojim djelom *Isole famose, porti, fortezze, terre marittime sottoposte alla Serr(enissi)ma Sig(n)oria di Venetia*, tiskanom u Veneciji 1571. godine.

novelties. Venetian writer, historian, geographer and publisher Tommaso Porcacchi paid attention to classical isolarii such as Bordone's in his work *Isole piu famose del mondo*, in 1572 in Venice. Providing descriptions of the most famous European and world islands this work saw several editions in a short period introducing some freshness in comparison with Bordone's *Isolario*. Except for new insights denoted in the text, this also had to do with cartographic representations of the islands, this time in copperplate engraving. Alongside numerous islands here we have depictions and descriptions of some important peninsulas in the Mediterranean (Peloponnesus and Constantinople) in the author's opinion. For the Croatian Adriatic this isolario was not as important as Bordone's *Isolario* as it did not contain descriptions of the Croatian islands. However in some of posthumous editions of Porcacchi's isolario the publisher added a chapter about Istria together with the map of this region.⁸ Larger part of the additional chapter was dedicated to the most important events in the history of Istria, from the earliest times related to sailing of argonauts in these regions over raids of Slavs to events in the 16th century. We may say that historical part of the description is actually most successful. Geographical description of Istria is scanty and limited only to basic information. Settlements, ports and islands are listed in geographical order from the Rižana to Raša rivers which are considered as the borders of the region. In the interior of Istria geographical objects are listed in a similar way, and presented information mostly deal with historical observations related with the region in question. On the cartographic depiction of Istria coves and river valleys are overemphasized which makes the coastal line quite unconvincing. The settlements are represented in small vedutes probably in an attempt to be depicted in as large number as possible without disrupting good layout of the map. Despite the fact that the author succeeded in his attempts, there were much more quality depictions of Istria at the time.

In the meantime isolarii started to develop fastly in another direction. When discussing Adriatic, the authors were not interested only in the important islands but they directed their attention to more important parts of the Adriatic. In their descriptions they did not refrain from presenting their hinterland if that could incite interest. An intermezzo in

8 T. PORCACCHI, 1604, 201-205, Spomenuti dodatak nalazi se još u izdanjima iz 1605, i 1620, no nema ga u ranijim (1572, 1575, 1576, 1577, 1590.), kao ni u kasnijim izdanjima (1686.).

8 T. PORCACCHI, 1604, 201-205, Mentioned supplement is found in the editions from 1605 and 1620 but not in the earlier ones (1572, 1575, 1576, 1577, 1590), nor in the later editions (1686.).

U njemu su sadržane samo table u bakrorezu, dok je popratni tekst predočen na kartuši svake od tabli, urezan zajedno s ostalim sadržajem. Uspjeh koje je polučilo Camociovo djelo u velikoj mjeri duguje se brzom reakciji na povećano zanimanje talijanske i europske javnosti za događaje vezane uz tadašnju političku situaciju. Ciparski rat koji su Osmanlije dovele protiv Mlečana 1570. godine imao je odraza na ratna događanja u ostalim mletačkim posjedima koja su graničila s Osmanskim Carstvom. Sukobi su se znatnim dijelom vodili na području Dalmacije, pa tako njezini dijelovi dolaze u središte interesa. Ne manje važan razlog za uspjeh bila je primijenjena tehnika izrade tabli. Naime, sve table izrađene su u tehnici bakroreza koja je u međuvremenu toliko uznapredovala da je mogla zadovoljiti zahtjevima koji su se pred nju postavljali. Za razliku od drvoreza kod kojega se osim linija sav materijal izrezivao, pri bakrorezu se urezivao samo onaj dio kojeg se željelo otisnuti. Time je na prikazima stvoren prostor za smještaj niza detalja koje prije nije bilo moguće istaknuti, mada dijelom i stoga što nisu bili dovoljno poznati.

Na hrvatski dio Jadrana se u Camociovom djelu odnosi ukupno 15 tabli. One u djelu nisu predstavljene dosljednim geografskim slijedom, a donose prikaze slijedećih dijelova hrvatske obale: poluotok Istra s okolnim teritorijem, Pula, Osor, zadarški i šibenski akvatorij s pripadajućim zaleđem, Šibenik, Skradin, Trogir s okolicom, šire područje Splita, područje Klisa i Solina, Makarska s dijelom Primorja, grad Hvar, otoci Hvar i Korčula, te potez obale od Dubrovnika do zaljeva Trašte.⁹ Svega dvije od njih predstavljene su bez teksta unutar kartuše, a karta Makarske i dijela Primorja se donosi u izdanju iz 1574. godine. Kao što sugeriraju naslov njegova djela i sadržaj pripadajućih tabli, Camocio se nije držao isključivo opisa otoka već je tretirao i obalne dijelove kontinenta, u pravilu oko važnijih uporišnih centara na plovodbenom putu ili pak veće poteze obale od posebne važnosti u plovodbenom smislu. Većinom kartografskih prikaza dominiraju naselja sa svojim zanimljivostima i značajnijim objektima. Na veduti Pule to je amfiteatar, kod prikaza Šibenika, Skradina i Klisa jače su istaknute utvrde, dok je kod grada Hvara, glavne mletačke ratne luke na Jadranu u to doba, u prvome planu luka, ali i utvrda koja njome dominira. Unatoč predimenzioniranosti naselja, na Camociovim prikazima nije

the development of isolarii was necessary to achieve new quality on the bases of old achievements. This became evident from the beginning of the 70s until the end of the 16th century when a several authors of this genre presented their isolarii. The first one of them was the Venetian Giovanni Francesco Camocio with his work *Isole famose, porti, fortezze, terre marittime sottoposte alla Serr(enissi) ma Sig(no)ria di Venetia*, printed in Venice in 1571. There are only tables in copperplate engraving in it while the accompanying text is depicted on a cartouche of each of the tables, engraved together with the remaining contents. Success of the Camocio's work has to do with timely reaction to increased interest of the Italian and European public in the events related to the political situation at the time. War in Cyprus led by the Ottomans against the Venetians in 1570 was reflected in war events on other Venetian estates which bordered with the Ottoman Empire. Conflicts happened in the region of Dalmatia for a large part, so that it was in the center of interest. Applied technique of making tables was a very relevant reason for success. Namely all tables were made in the copperplate technique which became so advanced in the meantime that it could satisfy the necessary requirements. As opposed to woodcut in which everything was cut out except the lines, in copperplate engraving only the part for printing was incised. This provided space for a series of details which could not be presented earlier, partially because they were poorly known.

Total of 15 tables in Camocio's work refers to the Croatian part of the Adriatic. They were not represented in a consistent geographical order, and they depict following parts of the Croatian coast: peninsula of Istria with the surrounding territory, Pula, Osor, maritime zones of Zadar and Šibenik with the belonging hinterland, Šibenik, Skradin, Trogir with surroundings, wider Split region, regions of Klis and Solin, Makarska with a part of Primorje, city of Hvar, islands of Hvar and Korčula, and a segment of coast from Dubrovnik to the Trašte Bay.⁹ Only two of them were presented without text within the cartouche, and the map of Makarska and part of Primorje was presented in the edition from 1574. As suggested by the title of his work and contents of accompanying tables, Camocio did not present exclusively the description of the islands but he also treated coastal parts of the continent, usually near the important referential centers on the sailing route

9 M. KOZLIČIĆ, 1995, 121-126.

9 M. KOZLIČIĆ, 1995, 121-126.

narušen sklad, niti poremećen odnos s obzirom na preostali sadržaj. Pored brojnih naselja popraćenih toponimima susreću se različiti geografski objekti. Likovno doradeniji prikazi omogućili su znatan napredak k detaljnom i vjernom predočavanju hrvatskog priobalja. Dostignuta razina kvalitete prikaza pridonijela je činjenici da će brojni autori sličnih djela i nakon više od 100 godina posezati za njima koristeći ih kao predloške za vlastite uratke.

Da hrvatsko područje ne ostane samo puki objekt promatranja u očima stranaca u čitavoj toj priči, pobrinula su se dvojica Šibenčana. Natal Bonifačić usko je surađivao s Camociom pri izradi većine tabli, a svoj doprinos je dao i Martin Rotta (Kolunić) prikazima zadarskog i šibenskog priobalja sa zaleđem. Na njima je dosta vjerno dočarana vojno-politička situacija na tom području brojnim prikazima pokreta mletačkih i osmanlijskih trupa te njihovih sukoba ističući time neposrednu opasnost od Osmanlija koja prijete tim krajevima. Uz sve rečeno Camociov otočnik u nekim je aspektima manjkav. To se ponajprije odnosi na sveukupnost prikaza istočnojadranske obale. Za cjelovitu sliku važnijih luka na hrvatskom Jadranu bilo nužno je predočiti neke od važnijih luka zapadne obale Istre, posebice Poreča i Rovinja koji su zbog svoje važnosti nazvane lukama Venecije.¹⁰ Nadalje, nedostaju zasebni prikazi grada Zadra, glavnog administrativnog središta Mletačke Dalmacije, te Dubrovnika. Grad, čija je trgovačka flota u određenim trenucima, u stoljeću u kojem je nastalo ovo djelo, po tonaži premašivala vrijednost mletačke trgovačke flote, to je bez sumnje zaslužio.

Uvrštavajući ovo djelo među otočnike, brojni autori, kako strani tako i domaći, pripomogli su da naziv žanra definitivno preraste pretpostavljeni sadržaj. Camociov otočnik pokrenuo je čitavu seriju sličnih djela, sa i bez dodatnog teksta. Nije trebalo dugo čekati da svjetlo dana ugleda djelo, po značajkama vrlo slično Camociovom, premda s ponešto izmijenjenim naslovom. Riječ je o djelu *Isole che sono da Venetia nella Dalmatia e per tutto l'Archipelago fino a Constantinopoli* mletačkog kartografa Simonea Pinargentija objelodanjeno u Veneciji 1573.

or larger coastal stretches which were particularly important in sailing terms. Settlements with their peculiarities and important objects are dominant on most of the cartographic depictions. On the vedute of Pula it is the amphitheater, on the depictions of Šibenik, Skradin and Klis forts are emphasized while in the city of Hvar, main Venetian war port on the Adriatic at the time, port is in the foreground, as well as the fort dominating it. Despite overdimensioned settlements, harmony was not disrupted on Camocio's depictions, nor the relations considering the remaining contents. Alongside numerous settlements accompanied with toponyms there are also various geographical objects. More advanced depiction enabled considerable improvement in detailed and accurate representations of the Croatian coastal region. Achieved level of quality of the depiction contributed to the fact that numerous authors of similar works used these depictions as models for their works after more than 100 years.

Two natives of Šibenik are meritorious for preventing the possibility that Croatian region may be only an object of observations of foreigners. Natal Bonifačić worked closely with Camocio in making most tables, Martin Rotta (Kolunić) gave his contribution through depictions of the Zadar and Šibenik coastal regions with hinterland. They accurately depict military and political situation in this region with numerous representations of movements of the Venetian and Ottoman troops and their conflicts emphasizing in that way immediate Ottoman danger for these regions. Notwithstanding all that has been said Camocio's isolario is deficient in certain aspects. This primarily refers to comprehensiveness of the depiction of the eastern Adriatic coast. For a complete picture of more important ports on the Croatian Adriatic it was necessary to depict some of important ports on the western coast of Istria, particularly Poreč and Rovinj which were called ports of Venice due to their importance.¹⁰ Furthermore, separate depictions of Zadar as the main administrative center of the Venetian Dalmatia are missing as well as depictions of Dubrovnik. This city definitely deserved it as its merchant fleet in certain moments

10 U Poreču i Rovinju postojala je institucija peljara koji su obavljali peljarsku službu, vođenje mletačkih brodova iz jedne od ovih luka u Veneciju. Ova služba obavljala se zimi te tijekom otežanih uvjeta plovidbe. Peljari su stanovali u Poreču i Rovinju, pa su time ove dvije luke postale nezaobilazne postaje na putu prema Veneciji. Važnost ovih dviju luka prepoznali su brojni autori među kojima i Nicolò Manzuoli koji ih u svom djelu naziva lukama Venecije. N. MANZUOLI, 1611, 40.

10 In Poreč and Rovinj there was an institution of pilot who performed pilot service, taking Venetian ships from one of these ports to Venice. This service was performed in winter time and during difficult sailing conditions. Pilots lived in Poreč and Rovinj making these two ports unavoidable stations on the way to Venice. Importance of these two ports was recognized by numerous authors including Nicolò Manzuoli who called them ports of Venice in his work. N. MANZUOLI, 1611, 40.

SL. 2. Otok Pag (Rosaccio, 1598.)

FIG. 2. Island of Pag (Rosaccio, 1598)

Sadržajno, Pinargenti u svojem djelu donosi tek jednu tablu, vedutsko-panoramski prikaz Šibenika s okolicom, koju ne nalazimo kod njegova prethodnika, dok je sve ostalo rađeno prema Camociovom predlošku. Kartografski prikazi nešto su doradeniji, gotovo identični onima u Camocia, a slično je i s tekstom na kartušama. Pojedini tekstovi nisu vezani samo uz veličinu regije, smještaj pojedinog grada i njegovu pripadnost već i poneke kuriozitet. Tako se primjerice na prikazu Splita nalazi: *Split, plemenit i antički grad, domovina cara Dioklecijana, smješten u Dalmaciji na Jadranu*,¹¹ dok se s kartuše predložene na prikazu otoka Korčule može iščitati: *Korčula, otok i grad, prejasnog mletačkog gospodstva. Bila je znatnim dijelom napadnuta od osmanlijske vojske; grad su muškarci u*

surpassed value of the Venetian merchant fleet in tonnage in the century when this work was written.

By including this work into *isolarii*, numerous foreign and domestic authors assisted in growing of the title of the genre over the assumed contents. Camocio's *isolaro* started a series of similar works with or without additional text. A work similar to Camocio's *isolaro* appeared soon only with somewhat changed title. It was the work *Isole che sono da Venetia nella Dalmatia e per tutto l'Archipelago fino a Constantinopoli* by the Venetian cartographer Simone Pinargenti published in Venice in 1573.

Regarding the contents, Pinargenti presents only one map in his work, a vedute/panoramic depiction of Šibenik with surroundings which we do not find in his predecessor while everything else was taken from Camocio's work. Cartographic depictions are somewhat more elaborate, almost identical to the ones in Camocio, and it is similar with the text in cartouches. Text details are not related only to the region size, position of a certain city and its affiliation, but also to some curiosities. On the depiction of the city of Split we can read: *Split, noble and ancient city, homeland of the Emperor Diocletian, situated in Dalmatia on the Adriatic*,¹¹ while in the cartouche on the depiction of the island of Korčula we can read: *Korčula, island and city, of glorious Venetian maje-*

11 M. KOZLIČIĆ, 1995, 142.

11 M. KOZLIČIĆ, 1995, 142.

*strahu napustili, a neprijateljski napad (čudesno) odbile žene.*¹²

Angelo degli Oddi svojim je otočnikom¹³ tiskanim u Veneciji 1584. pokušao otkloniti određene nedostatke koji su se mogli spočitati Camociu i Pinargentiju. U tome je uspio predstavivši potpuniju zbirku važnijih naselja među kojima se brojna po prvi puta pojavljuju u sličnim katalogima. Tako za hrvatski Jadran predočava ukupno 19 naselja. Redom su to Novigrad, Rovinj, Poreč, Pula, Osor, Omišalj, Rijeka, Krk, Cres, Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Omiš, Hvar, Trogir (bočni prikaz), Gruška luka, Dubrovnik i Cavtat. Svojevrsan kuriozitet predstavlja činjenica da se djelo ubraja među izolare (otočnike), a da istovremeno ne donosi prikaz nijednog otoka (izuzev samih otočnih naselja). Prikazi naselja prilično su pojednostavljeni, bez dodatne kićenosti. U oči upada prazna kartuša na deset tabli. Za pretpostaviti je da je degli Oddi zbog potražnje tržišta nastojao što prije publicirati otočnik, a da pritom nije imao odgovarajući tekst. Premda ovo djelo kvalitetom ne nadmašuje neposredne prethodnike, vrijednost mu je utoliko veća zbog izvornosti prikaza.

Otočnici, osim što su bili važni za opis naselja, njihove okolice, omogućavali su detaljniji uvid u određeno plovidbeno područje. Uz vjerodostojan prikaz obalne crte, otoka i grebena, te pravilne orijentacije pomoću geografskog križnjaka mogli su poslužiti kao portulanske karte, odnosno vodiči za plovidbu. Štoviše, djela s kompozicijom kartografskih prikaza i opisa, podudarna s pravcem pružanja glavnog plovidbenog pravca te isticanjem važnijih plovidbenih središta na njemu, pridonijela su toliko da su i sama nazivana portulanima.¹⁴

*It was attacked heavily by the Ottoman army; the city was abandoned by men in fear, and enemy's attack was (miraculously) repulsed by women.*¹²

Angelo degli Oddi tried to eliminate shortcomings which were evident in Camocio's and Pinargent's works in his *isolario*¹³ printed in Venice in 1584. He succeeded in that by representing a more complete collection of important settlements some of which appeared for the first time in similar catalogues. Total of 19 settlements was depicted for the Croatian Adriatic. These were Novigrad, Rovinj, Poreč, Pula, Osor, Omišalj, Rijeka, Krk, Cres, Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Omiš, Hvar, Trogir (lateral view), Gruška luka, Dubrovnik and Cavtat. The fact that this work belongs to *isolarii*, without presenting a single island (except for island settlements) is a kind of curiosity. Depictions of the settlements are usually simplified, without additional details. Empty cartouche on the tenth table attracts attention. It is reasonable to assume that degli Oddi attempted to publish *isolario* as soon as possible due to market demand, without having corresponding text. Although this work does not exceed its immediate predecessors in quality, its value is greater due to originality of the depictions.

Isolarii, except being important for the settlement description, also enabled a detailed insight into a certain sailing area. They could be used as portolan charts i.e. sailing guides as they offered credible depiction of the coastal line, islands and reefs and adequate orientation with the compass rose. Furthermore, works with the composition of cartographic depictions and descriptions, corresponding with the direction of main sailing route and emphasizing important sailing centers on it, contributed to the fact that they were called portolanos.¹⁴

12 M. KOZLIČIĆ, 1995, 144.

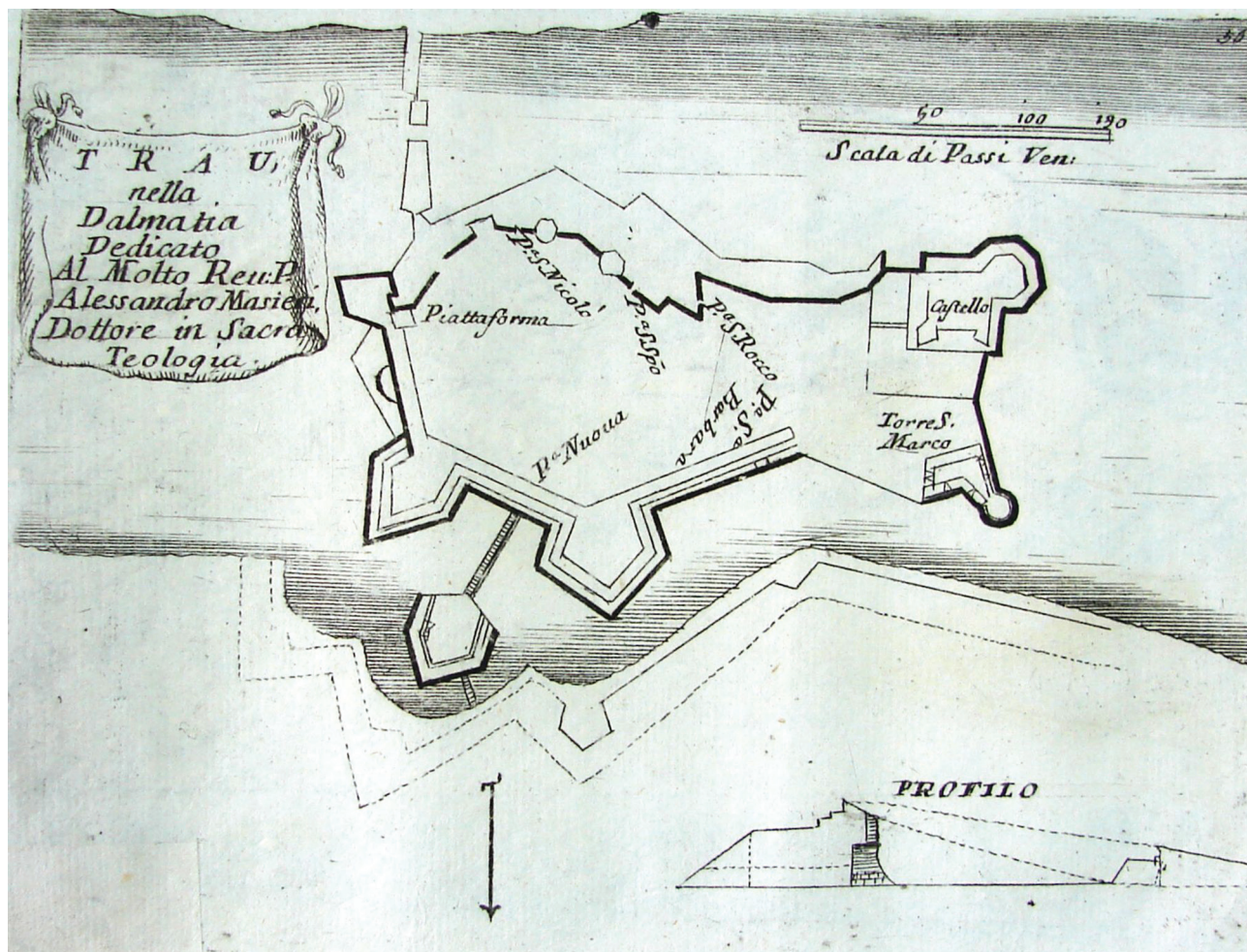
13 Naslov djela glasi: *Viaggio delle provincie di mare della signoria di venetia cominciando da essa Venetia sino in Candia con tutte le Terre Turchesche come Ragusee che si trovano [...]*. Venezia, 1584. Za prikaze iz otočnika v.: M. KOZLIČIĆ, 1995, 162-166.

14 S obzirom na to da su već kod Bartolomeja *dalli sonetti* otočnici uz otoke počeli prikazivati važnije dijelove kopna, bilo je teško strogo razlučiti žanrovsku pripadnost određenog geografskog priručnika već i u početnoj fazi njihova razvoja. Ako se uzmu u obzir glavne značajke otočnika, u njihovu bi se skupinu po analogiji mogle svrstati brojne zbirke karata i kartografskih prikaza određenog područja. Budući da su pretežno bile usmjerene na prikazivanje plovidbenog područja i važnijih luka ne čudi što se brojni otočnici navode kao portulane, ali i obrnuto. Među djelima čije su karte imale značajke izolarskih i portulanskih karata bilo je onih koja se ne bi mogla nazvati europskim. Takav je primjer djela *Kitab-ı Behriye* iz 20-tih godina 16. stoljeća u autorstvu osmanlijskog admirala i kartografa Pirija Reisa. Za kartografske prikaze prvog i kasnijih izdanja *Kitaba* usp.: D. NOVAK et alli, 2004, 84-100.

12 M. KOZLIČIĆ, 1995, 144.

13 Title of the work is: *Viaggio delle provincie di mare della signoria di venetia cominciando da essa Venetia sino in Candia con tutte le Terre Turchesche come Ragusee che si trovano [...]*. Venezia, 1584. About the depictions from the *isolario* see: M. KOZLIČIĆ, 1995, 162-166.

14 Since from Bartolomeo *dalli Sonetti* *isolarii* started to depict important parts of the mainland in addition to islands, it was difficult to strictly classify certain geographical manual in the initial phase of their development. If we consider the main characteristics of an *isolario*, we may add to their group numerous collections of maps and cartographic depictions of a certain area. Since they mostly dealt with depicting a sailing area and important ports it is not surprising that many *isolarii* were mentioned as portolanos, and vice versa. Some of the works whose maps had characteristics of *isolario* and portolan charts could not be referred to as European. *Kitab-Behriye* from 1520s written by Ottoman admiral and cartographer Piri Reis is an example of such work. For cartographic depictions of the first and later editions of *Kitab* cf.: D. NOVAK et alli, 2004, 84-100.

Sl. 3. Plan utvrda grada i otoka Trogira (Coronelli, 1688.)

FIG. 3. Plan of the city forts and the island of Trogir (Coronelli, 1688)

Kvaliteta izrade otočnika s početka 70-ih godina 16. stoljeća nastavila se razvijati i u sljedećim desetljećima. Najzaslužniji za to bila su dvojica mletačkih autora. Prvi, Giacomo Franco vrstan crtač, kartograf i izdavač, a drugi Giuseppe Rosaccio, pisac, geograf i povjesničar. Njihova suradnja rezultirala je djelom *Viaggio da Venetia a Costantinopoli per mare e per Terra insieme quello di Terra Santa*, prvi puta tiskanim 1598. godine u Veneciji da bi nepromijenjeno izdanje doživjelo 1606. godinu. Za ovaj je otočnik Rosaccio koristio većinu Francovih tabli, a koji ih je nešto prije samostalno objavio. Vrijednosti ovoga djela pridonosi i tekst izolara koji ne zaostaje za kartografskim segmentom, štoviše, u potpunosti se nadopunjuju. Djelo je komponirano u maniri tadašnjih putopisa, premda bi mu se s te strane mogao spočitati izostanak vremenske sastavnice, te nedostatak autorove impresije uz uobičajenu dozu subjektiviz-

Quality of isolarii from the beginning of the 1570s continued to develop in the subsequent decades. Two Venetian authors take most credit for that. The first one, Giacomo Franco was an excellent drawer, cartographer and publisher, and the other one, Giuseppe Rosaccio was a writer, geographer and historian. Their cooperation resulted in the work *Viaggio da Venetia a Costantinopoli per mare e per Terra insieme quello di Terra Santa*, published for the first time in 1598 in Venice. The same edition had been published until 1606. For this isolario Rosaccio used most Franco's maps who published them independently some time earlier. Value of this work is enhanced by the text of isolario which does not fall behind the cartographic segment, what is more they supplement each other completely. The work is composed in a similar way as the travel books at the time although we could complain about the lack of chronological component from that aspect, and lack of author's impression alongside usual

ma.¹⁵ S druge strane, upravo ta činjenica dodatno ga kvalificira kao vjerodostojno znanstveno djelo. Time je Rosaccio uspio u svojoj nakani obznanjenosti na naslovnoj stranici: da djelo bude korisno trgovcima, pomorcima i onima koji uče geografiju.

Slijed prikaza u *Viaggio* dosljedno prati tadašnji glavni plovidbeni pravac od Venecije prema Levantu duž istočne jadranske obale.¹⁶ Ukupno se za hrvatski Jadran donosi 15 prikaza: regionalne karte Istre, gradova Rovinja, Pule i Osora, otoka Raba i Paga, gradova Zadra, Šibenika, Skradina, Trogira, Splita, kliške utvrde sa Solinom, otoka Hvara i Korčule te naposljetku grada Dubrovnika.¹⁷ Umetanje

dose of subjectivism.¹⁵ On the other hand, this fact qualifies it additionally as a valuable scientific work. In that way Rosaccio succeeded in his intention published on the front page: to make the work useful for merchants, sailors and the ones studying geography.

Sequence of depictions in *Viaggio* consistently follows the major sailing route from Venice to Levant along the eastern Adriatic coast.¹⁶ Total of 15 depictions is presented for the Croatian Adriatic: regional maps of Istria, cities of Rovinj, Pula and Osor, islands of Rab and Pag, cities of Zadar, Šibenik, Skradin, Trogir, Split, fort of Klis with Solin, islands of Hvar and Korčula and finally the city of Dubrovnik.¹⁷ In-

15 U većini slučajeva ovakva su se djela zahvaljujući geografskom slijedu kartografskih prikaza i kompozicije teksta najčešće svrstavala među putopise. Usp. P. MATKOVIĆ, 1898, 1-96.

16 Nakon Venecije plovidbeni je put slijedio zapadnu obalu Istre. Kurs se najčešće mijenjao u visini Poreča služeći se ponajviše svjetionikom na otočiću Sveti Nikola koji je izgrađen još 1403. godine. Plovidba se dalje odvijala prema jugu gdje je prostrana pulska luka bila od velike važnosti, u prvom redu kao luka za opskrbu i smještaj brodova. Nakon izbijanja na krajnji jug istarskog poluotoka, nastojalo se u što kraćem vremenu prijeći Kvarnerski zaljev da bi se izbjegla opasnost od bure ili jakih južnih vjetrova. Put je dalje vodio duž vanjske obale otoka Lošinja te srednjim međuotočnim nizom koristeći se po potrebi lukama otoka Silbe i Premude. Ostavljena je i mogućnost da se po potrebi izvrši skretanje prema važnoj luci Senj na hrvatskom kopnu. Neizbježna luka na putu istočnim Jadranom bio je Zadar. Put prema jugu slijedio je obalu kopna zadarskog i šibenskog područja. Nakon Trogira i Splita plovidba rjeđe se nastavljala u pravcu ušća rijeke Neretve. Najčešće se plovidba odvijala kroz Splitska vrata između otoka Šolte i Brača prema otoku Hvaru i njegovoj glavnoj istoimenoj luci. Luka Hvar je zbog svojih osobina i položaja izabrana za glavnu luku mletačke flote na Jadranu. Ona će tu ulogu imati sve do 60-tih godina XVIII. stoljeća, kada njezino mjesto preuzima Kotor. Plovidba se dalje nastavljala južnom otočnom stranom do otoka Šćedra, te odatle Korčulanskim kanalom kroz "lijevak" između poluotoka Pelješca i otoka Korčule koristeći se lukama (Lovišće, Korčula, Žuljana, Majsan) ili po potrebi južnijom rutom prema otoku Lastovu i njegovim lukama. Plovidbom kroz Mljetski kanal nastoji se uhvatiti obala dubrovačkog područja i njegova ondašnja glavna luka, koja je uz luku Kotor bila glavno sjecište karavanskih putova iz unutrašnjosti. Nakon Cavtata i Konavala plovidbeni pravac u nastavku je vodio uz crnogorsku i albansku obalu prema izlazu iz Jadrana. Usp. *Portolano ...* 1612., str. 1.r-5.v.

17 U odnosu na glavni plovidbeni pravac, slijed prikaza i opisa ipak je ponešto izmijenjen zbog isticanja važnijih otoka i naselja u međuotočnom kvarnerskom plovidbenom prostoru. Riječ je o otocima Rabu, te Pagu za koji je kod Mlečana postojao povećan interes u prvom redu radi monopola soli koja se dobivala iz paških solana. S druge strane plovidba kroz Osorski tjesnac uslijed konjunktura u pomorstvu početkom 16. stoljeća i nedovoljnog održavanja kanala sve se više napuštala. Jedan od uzroka takvog stanja, zbog čega je tjesnac postao neprikladan za veća plovila, leži u gospodarskoj politici Venecije i nemaru čime je nastojala gušiti svoju konkurenciju. N. STRAŽIĆ, 1981, 133-134.

15 In most cases such works were classified as travel books owing to geographical course of cartographic depictions and compositions of text. Cf. P. MATKOVIĆ, 1898, 1-96.

16 After Venice navigational route followed western coast of Istria. Course was usually changed at the height of Poreč with the help of lighthouse on the islet of Sveti Nikola (St. Nicholas) which was built in 1403. The sailing was continued southwards where spacious port of Pula was important, primarily as a port for supply and acceptance of ships. After reaching southern periphery of the Istrian peninsula the attempt was to cross the Kvarner Gulf to avoid bora or strong southern winds. Sailing route led along the outer coast of the island of Lošinj and through the central interinsular group using ports of Silba and Premuda if needed. There was also a possibility to turn towards the important port of Senj on the Croatian mainland. Zadar was an unavoidable port on the way across the eastern Adriatic. Southward route followed the coast of the Zadar and Šibenik mainland. After Trogir and Split sailing was rarely continued towards the Neretva river mouth. Most frequently sailing continued through Splitska Vrata (Split gate) between the islands of Šolta and Brač and towards the island of Hvar and its main homonymous port. Port of Hvar was chosen as a main port of the Venetian fleet on the Adriatic due to its characteristics and position. It will maintain the position until the 1760s when its role was taken by Kotor. Sailing was continued on the southern side of the island to the island of Šćedro wherefrom through the Korčula Channel, through a „funnel“ between the peninsula of Pelješac and island of Korčula using ports (Lovišće, Korčula, Žuljana, Majsan) or if needed over a southern route towards the island of Lastovo and its ports. Sailing through the Mljet Channel led to the coast of the Dubrovnik region and its port at the time which was main intersection of caravan roads from the interior, alongside the port of Kotor. After Cavtat and Konavle sailing route continued along the Montenegrin and Albanian coast towards the end of Adriatic. Cf. *Portolano ...* 1612, p. 1.r-5.v.

17 In relation with the main sailing route course of depictions and descriptions was changed because of emphasizing more important islands and settlements in interinsular Kvarner sailing area. These are islands of Rab and Pag which was interesting to the Venetians primarily because of monopoly of salt which was extracted from the Pag salt works. On the other hand sailing through the Strait of Osor started to be abandoned because of economic situation in seafaring at the beginning of the 16th century and insufficient maintenance of the canal. One of causes of such situation in which the strait became inappropriate for larger vessels was in the economic policy of Venice and neglect with which it attempted to destroy its competitors. N. STRAŽIĆ, 1981, 133-134.

prikaza Tremitskog otočja među prikaze spomenutih otoka ima za cilj kao i ranije, naznačiti glavni transverzalni pravac na Jadranu, koji je neizbježno vodio upravo preko tih otoka. Rosaccio je svojom slikom hrvatskog Jadrana pokazao da nimalo ne zaostaje za svojim suvremenicima, dok je u nekim rješenjima ispred svog vremena. Kartografski prikazi su doradeniji i pregledniji te usustavljeni u opis puta od Venecije do Carigrada. Tekst pak nudi obilje obavijesti važnih za obogaćivanje spoznaja o hrvatskom Jadranu, i različitim aspektima ljudske djelatnosti i materijalne civilizacije, te povijesnog okvira događanja na tom prostoru.¹⁸

Da otočnici ne budu samo u domeni mletačkih autora pobrinuo se flamanski kartograf i izdavač Jacob Peeters sa svojim djelom *Description des principales Villes, Havres, et Isles du Golfe de Venise*, Paris, 1686. Svojim je djelom obuhvatio važnije gradove, luke i otoke od Venecije do Carigrada pa je za hrvatski dio Jadrana donio svega četiri kartografska prikaza i to Poreča, Pule, Šibenika i Dubrovnika. Kao što se i moglo očekivati od predstavnika baroka, tipičan je pomak u kvaliteti prikaza, naročito ondje gdje je Peeters mogao pokazati veću dozu originalnosti.

U 17. stoljeću osjeća se stagnacija u razvoju otočnika. Ipak, ovaj će žanr još jednom zaživjeti, ali i doživjeti svoj labuđi pjev pojavom mletačkog geografa, kartografa i izdavača Vincenza Marije Coronellija. Teolog i franjevac Coronelli, autor brojnih kartografskih i geografskih radova o dijelovima Europe i svijeta te zasigurno jedan od najvećih kartografa u povijesti, vrlo je dobro iskoristio položaj glavnog mletačkog kartografa 80-ih godina 17. stoljeća. Imao je pristup svim geografskim podacima mletačkih arhiva, a sudjelovao je na brojnim izmjerama dijelova istočnojadranske obale. Budući da je u to doba bjesnio Morejski rat u kojem je Venecija bila saveznik Austriji, imao je potporu i austrijskih vlasti. Svoja znanja o istočnom Jadranu sublimirao je u brojnim geografskim djelima. Među njima za ovo razmatranje posebno su važni *Isolario dell'Atlante veneto* iz 1696. godine te tzv. "mali izolar", djelo *Mari Golfi, Isole, Spiaggie, Porti, Città Fortezze ed altri Luoghi dell'Istria, Quarner, Dalmazia, Albania, Epiro e Livadia* iz 1688. godine. *Isolario dell'Atlante veneto* u suštini predstavlja drugi dio drugog sveska najvećeg njegovog djela *Atlante veneto*. *Isolario* je

serting a depiction of the Tremiti Islands among the depictions of the mentioned islands had the aim (as it had before) to denote the main transversal direction on the Adriatic which inevitably led over these islands. Rosaccio showed with his image of the Croatian Adriatic that he does not fall behind his contemporaries, while he was ahead of his time in certain aspects. Cartographic depictions were more elaborate and with better layout, they were systematized in the description of the voyage from Venice to Constantinople. The text offers abundance of information relevant for improving insights about the Croatian Adriatic and various aspects of human activities and material civilization, and historical framework of events in this region.¹⁸

Flemish cartographer and publisher Jacob Peeters with his work *Description des principales Villes, Havres, et Isles du Golfe de Venise*, Paris, 1686 ensured that isolarii were not exclusively in the domain of the Venetian authors. With his work he encompassed the important cities, ports and islands from Venice to Constantinople including only four cartographic depictions for the Croatian part of the Adriatic: Poreč, Pula, Šibenik and Dubrovnik. As expected for a representative of the Baroque period, improvement in quality of depictions is evident, particularly where Peeters could exhibit greater dose of originality.

In the 17th century the development of isolarii reached stagnation. However this genre will be revived once more, only to see its swan song in works of Vincenzo Maria Coronelli, Venetian geographer, cartographer and publisher. Theologist and a Franciscan Coronelli, author of numerous cartographic and geographic works about the parts of Europe and world was definitely one of greatest cartographers in history. He made good use of the position of the major Venetian cartographer in the 1680s. He had approach to all geographical data in the Venetian archives, and he participated in numerous measurements of segments of the Adriatic coast. He had support of the Austrian administration since Venice was an ally of Austria in the Morean War. He summarized all his knowledge about the eastern Adriatic in many geographical works. Among them *Isolario dell'Atlante veneto* from 1696 and the so-called "little isolario", work *Mari Golfi, Isole, Spiaggie, Porti, Città Fortezze ed altri Luoghi dell'Istria, Quarner, Dalmazia, Albania, Epiro e Livadia* from 1688 are particularly important in this discussion. *Isolario dell'Atlante veneto* basically

18 Među recentnim radovima o Giuseppeu Rosacciu i njegovu *Viaggiu* v.: M. PAVIĆ, 2000, 173-194. M. PAVIĆ, 2003a. M. PAVIĆ, 2003b, 153-199.

18 Among recent works about Giuseppe Rosaccio and his *Viaggio* cf. M. PAVIĆ, 2000, 173-194.; M. PAVIĆ, 2003a; M. PAVIĆ, 2003b, 153-199.

monumentalna zbirka od 310 karata i veduta od kojih neke predočavaju i hrvatsku obalu. Brojne vedute iz Isolarija našle su svoje mjesto u Coronellijevom "malom izolaru". I Coronelli se poput većine ostalih autora izolara za brojne svoje prikaze služio uradcima ranijih autora, pa ni vjerodostojnost prikaza nije svuda ista. On to nije skrivao niti je mogao skriti. Međutim, kako na kartama tako i na prikazima, nastojao je iskoristiti brojne raspoložive podatke o otocima, lukama i obali, uz poštivanje visokih likovnih standarda nametnutih u baroku. Ono što je novo ponudio Coronelli u svojem djelu *Mari Golfi Isole, Spiaggie*, planovi su brojnih utvrda i luka. Zbog ratnih djelovanja interes za istočni Jadran protegnuo se sa obale do duboko u zaleđe, na što je Coronelli spremno odgovorio brojnim vedutama i planovima tamošnjih gradova i utvrda. U svemu, hrvatski gradovi, utvrde, otoci i dijelovi obale predstavljeni su sa 72 manja prikaza čemu valja pribrojiti još nekoliko prikaza etnografskog značaja o stanovnicima hrvatskog područja, te više zasebnih karata. Tekstualni dio predočen je u nekoliko odvojenih poglavlja i dosta je kraći od očekivanog, budući da je osmišljen kao uvod u kartografski dio. Coronellijevom pojavom, uz uvjete u kojima je radio te mjerničke radove koje je poduzimao definitivno je omogućeno prerastanje kvantiteta informacija u njihovu kvalitetu.

Na kraju 17. i početku 18. stoljeća otočnici definitivno nestaju s pozornice. Interes za njih drastično je opao, u prvom redu zato što ovaj žanr više nije mogao odgovoriti novonastalim funkcionalnim potrebama koje su se pred njega postavljale.

*

Otočnici, odnosno izolari, jedan je od žanrova geografskih priručnika koji su u prvom redu nastali kao odgovor na potrebe određenog vremena. U nedostatku preciznijih plovidbenih karata pojedinih dijelova hrvatske obale i luka mapa kartografskih prikaza dodatno je omogućavala snalaženje moreplovaca pri plovidbi hrvatskim Jadranom. Otočnik je kroz svoju trostoljetnu tradiciju bio i ostao tipičan mletački žanr. Nastao je u doba najvećeg procvata i uspona mletačke države, a označio je i njezin smiraj. Tijekom svojeg razvoja otočnici su postupno smanjivali opseg sadržanog područja, no u njima je obalni dio Hrvatske uvijek bio predstavljan. Na taj je način Hrvatska sa svojom obalom, premda u sastavu drugih država, dobila prepoznatljivo mjesto i potvrdila svoju pripadnost europskoj kulturi i civilizaciji.

represents the second part of the second volume of his greatest work *Atlante veneto*. *Isolario* is a monumental collection of 310 maps and vedutes some of which represent the Croatian coast. Numerous vedutes from *Isolario* found their place in Coronelli's „little isolario“. Coronelli also used works of older authors for his depictions, as most other authors of isolarii, so that credibility of depictions is not uniform. He did not hide it, nor could he do it. However on the maps and depictions he attempted to use numerous available data about the islands, ports and coast, with respect of high artistic standards imposed in the Baroque period. Plans of numerous forts and ports were a novelty offered by Coronelli in his work *Mari Golfi Isole, Spiaggie*. Due to war actions interest in the eastern Adriatic went from the coast deeply into the hinterland, which was readily accepted by Coronelli with numerous vedutes and plans of the cities and forts from the interior. Croatian cities, forts, islands and parts of the coast were represented with 72 smaller depictions as well as several ethnographic depictions about the population of the Croatian region and several separate maps. Textual part was presented in several separate chapters and it was much shorter than expected as it was meant as an introduction to cartographic part. Coronelli's work enabled growing of quantity of information into their quality owing to the conditions he worked in and measuring actions he undertook.

At the end of the 17th and beginning of 18th centuries isolarii definitely disappeared. Interest in them dramatically decreased, primarily because this genre could not correspond to newly-formed functional needs.

*

Isolarii as a genre of geographic manuals were created as a response to needs of a certain period. In lack of more precise sailing maps of certain parts of the Croatian coast and ports, map of cartographic depictions additionally enabled orientation of sailors in sailing in the Croatian Adriatic. *Isolario* was a typical Venetian genre with tradition three centuries long. It was created in the period of greatest development and rise of the Venetian state, and it marked its decline. During their development, isolarii gradually reduced scope of the presented area, but the coastal part of Croatia had always been represented in them. In that way Croatia with its coast, though as a part of other states got its recognizable place and confirmed its affiliation to the European culture and civilization.

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- B. BORDONE, 1547a - Benedetto Bordone, *Isolario di Benedetto Bordone nel qual si ragiona di tutte l'isole del mondo con il lor nomi antichi & moderni, historie, faole, & modi del loro viuere, & in qual parte del mare stanno, & in qual parallelo & clima giacciono*, Venezia: Presso Federicus Torresanus, 1547.
- B. BORDONE, 1547b - Benedetto Bordone, *Isolario di Benedetto Bordone nel qual si ragiona di tutte l'isole del mondo con il lor nomi antichi & moderni, historie, faole, & modi del loro viuere, & in qual parte del mare stanno, & in qual parallelo & clima giacciono*, Venezia: Presso F. di Leno, 1547.
- Daljinar ...* 1977. - *Daljinar jadranskog mora*, Split: Hidrografski institut JRM, 1977.
- M. KOZLIČIĆ, 1995. - Mithad Kozličić, *Monumenta cartographica maris Adriatici Croatici - Kartografski spomenici hrvatskog Jadrana*, Zagreb: AGM, 1995.
- N. MANZUOLI, 1611. - Nicolò Manzuoli, *Nova descrizione della provincia dell'Istria*, Venezia: Appresso Giorgio Bizzardo, 1611.
- M. MARKOVIĆ, 1993. - Mirko Marković, *Descriptio Croatiae: Hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave prvih topografskih karata*, Zagreb: Naprijed, 1993.
- P. MATKOVIĆ, 1989. - Petar Matković, Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka. XVII. Putopisi Jos. Rosaccia i M. Quada, put u Carigrad L. Bernarda, Tr. Korobejnikova i Gj. Douse, *Rad JAZU*, 136, 1898, 1-96.
- D. NOVAK et alii, 2004. - Drago Novak - Dubravka Mlinarić - Miljenko Lapaine, Usporedbena studija osmanskog kartografiranja hrvatske obale i otoka u 16. stoljeću, *Kartografija i geoinformacije*, 4, 2004, 78-110.
- M. PAVIĆ, 2000. - Milorad Pavić, Plovidbena ruta sjevernim Jadranom u izolaru Giuseppea Rosaccija, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 42, 2000, 173-194.
- M. PAVIĆ, 2003a - Milorad Pavić, *Istočni Jadran u izolaru Giuseppea Rosaccija*, magistrarska radnja (rukopis), Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2003.
- M. PAVIĆ, 2003b - Milorad Pavić, Plovidbene rute srednjim i južnim Jadranom u izolaru Giuseppea Rosaccija, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 45, 2003, 153-199.
- M. PAVIĆ, 2006. - Milorad Pavić, *Istočni Jadran u talijanskim tiskananim geografskim priručnicima 16.-18. stoljeća*, doktorska disertacija (rukopis), Sveučilište u Zadru, Zadar, 2006.
- T. PORCACCHI, 1604. - Thomaso Porcacchi, *Isole più famose del Mondo descritte da Thomaso Porcacchi da Castiglione Arretino e intagliate da Girolamo Porro Padovano*, Venezia: Appresso gli heredi di Simon Galignani, 1604.
- Portolano ...* 1612. - *Portolano nel qual si dichiara minutamente del sito di tutti i porti, quali sono da Venetia in Leuante, & in Ponente: & d'altre cose utilissime, et necessarie à i Nauiganti*. Venezia: Appresso gli Heredi di Francesco Rampazetto, 1612.
- N. STRAŽIĆ, 1981. - Nikola Stražičić, *Otok Cres: prilog poznavanju geografije naših otoka*, (*Otočki ljetopis Cres - Lošinj*, 4), 1981.

